

УДК 339.543+339.922(045)

ВОЙТОВ С.Г.,к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, регіональних студій та туризму
Університету митної справи та фінансів**ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ
МИТНО-ТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

***Анотація.** Запропоноване дослідження присвячене актуальним питанням формування та розвитку митно-тарифного регулювання. Розгляд категорії здійснюється через призму класичної європейської періодизації історичного розвитку і охоплює період з найдавніших часів до наших днів. Центральним аспектом роботи, що проводиться в ході аналізу, є висвітлення історичних періодів і відповідних їм економічних умов виникнення, розвитку і функціонування всіх компонентів митно-тарифного регулювання: мита, митного тарифу, митної вартості, класифікації товарів, інституту країни походження.*

***Ключові слова:** митний тариф, мито, історія митної справи, митно-тарифне регулювання, історія торгівлі.*

Войтов С.Г., к.э.н., доц. кафедры международных экономических отношений, региональных студий и туризма, Университет таможенного дела и финансов

**ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧЕСКИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ
ТАМОЖЕННО-ТАРИФНОГО РЕГУЛІРОВАНИЯ**

***Аннотация.** Предложенное исследование посвящено актуальным вопросам формирования и развития таможенно-тарифного регулирования. Рассмотрение категории осуществляется через призму классической европейской периодизации исторического развития и охватывает период с древнейших времен до наших дней. Центральным аспектом работы, проводимой в ходе анализа, является освещение исторических периодов и соответствующих им экономических условий возникновения, развития и функционирования всех компонентов таможенно-тарифного регулирования: таможенной пошлины, таможенного тарифа, таможенной стоимости, классификации товаров, института страны происхождения. Исследование механизма формирования таможенно-тарифного регулирования осуществляется в тесной взаимосвязи с торговыми и интеграционными процессами, которые присущи каждому периоду исторического развития.*

***Ключевые слова:** таможенный тариф, пошлина, история таможенного дела, таможенно-тарифное регулирование, история торговли.*

Sergii G. Voitov, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Regional Studies and Tourism, University of Customs and Finance

**HISTORICAL AND ECONOMIC ANALYSIS OF THE FORMATION
OF CUSTOMS TARIFF REGULATION**

***Abstract.** The proposed research is devoted to urgent questions of formation and development of customs tariff regulation. Consideration of category is made through the prism of classical European periodization of historical development and covers the period from ancient times to the present. The central aspect of the work carried out in the analysis is to highlight the historical periods and economic conditions of origin, development and operation of all components of the customs tariff regulation: customs duties, customs tariffs, customs valuation, commodity classification, the institution of country of origin. Investigation of the formation of customs tariff regulation is carried out in close connection with trade and integration processes that are inherent in each period of historical development.*

***Keywords:** customs tariff, duty, customs history, customs tariff regulation, trade history.*

Актуальність проблеми. Тривала залежність національного розвитку від політики оточуючих держав та обмежений період існування економічного суверенітету України не дозволили достатньою

мірою розвинути захисний потенціал митної системи по відношенню до зовнішньоекономічних умов. Не сформованою на даному етапі розвитку є митна наука, обмеженими та не повними – теоретичні дослідження. Найменш розробленою залишилася проблематика історико-економічної зумовленості регулятивних компонентів митної системи, головним з яких є митно-тарифне регулювання.

Разом з тим, базисом та неодмінним фактором прогресивного розвитку та вдосконалення будь-якого економічного процесу є накопичення емпіричного знання, що формує специфічну систему – галузеву науку. В нашому випадку, історико-економічна ретроспекція митно-тарифного регулювання є запорукою формування більш повного розуміння сутності митно-регулятивних заходів з метою оптимізації митних відносин та формування фундаментальної митної науки.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання зародження та еволюції митної системи загалом та митно-тарифного регулювання зокрема, є досить актуальним у наш час. Серед провідних вітчизняних та закордонних учених, які займалися визначеною проблематикою варто відмітити К. Є. Гальського [1], О. П. Гребельника [2], А. А. Дубініну [3], О. О. Дячка, К. М. Колесникова, О. В. Морозова [4], В. А. Острога [5], Д. В. Суходоева [6], В. Б. Чорного [7]; серед класиків наукової думки, чії твори стали взірцевими: С. Ю. Вітте [8], К. М. Лодженського [9], Ф. Д. Ліста [10], Д. І. Менделєєва [11], А. Бера [12-14], Д. Рікардо [15], А. Сміта [16], І. Янжула [17]. Огляд наукових джерел з обраної тематики доводить відсутність досліджень щодо формування та розвитку механізму митно-тарифного регулювання у повному наборі його компонентів. Більшість робіт сфокусовано навколо вузької експертизи мит і не звертає увагу на існування цілого ряду інших його складових. Наукове ж визначення вищевказаних недоліків, безсумнівно, є важливим, і формує основу даного дослідження.

Метою статті є огляд історичної ретроспективи причин зародження, розвитку і функціонування митно-тарифного регулювання, зосереджений навколо давньої, первісної його складової – категорії «мита». Розгляд мита буде здійснено в різні періоди розвитку світової цивілізації та у взаємодії з міжнародними торговельними процесами. Крім цього, передбачається висвітлення процесу еволюційного збагачення структури митно-тарифного регулювання новими більш досконалішими регулятивними компонентами, аж до створення сучасного його механізму.

Виклад основного матеріалу. Генезу побудови системи митно-тарифного регулювання розглянемо з точки зору класичної періодизації європейського історичного розвитку (див. табл. 1), яка за виключенням доісторичного, поділяється на 5 періодів:

1. Стародавність: III тис. до н.е. – V ст.;
2. Середні віки: V – XV ст.;
3. Ранній Новий час: XVI – XVIII ст.;
4. Новий час: XIX ст. – 1914 рр.;
5. Новітній час: 1914 р. – сьогодні.

3 часів Стародавнього світу, характеристиками якого стали виникнення перших державних утворень, встановлення територіальних кордонів та налагодження певним чином структурованих форм товарно-грошових відносин, почала виникати різного роду плата, що стягувалася як в рамках торговельних відносин в середині держави, так і з міжнародної торгівлі. Вказаний платіж в загальному вжитку отримав назву «мито», і носив форму як збору (еквівалентного платежу), так і податку (безеквівалентного платежу на користь держави). Мито стало первісною складовою формування фондів накопичення та розподілу перших державних утворень, тобто однією з основ їх економічного існування.

Огляд ряду наукових праць дав підстави для висновку про відсутність однозначної думки про походження слова «мито». Так, згідно дослідження К. М. Колесникова, значення «мито» походить від стародавнього верхньонімецького «myto» – збір [4, с. 12]. Автори іншої роботи [18, с. 5] тримаються думки, що значення «мито» має національне забарвлення та походить від слов'янського «мити» – одбирати, збирати, і на відміну від більш пізнього тюркського «тамга» (клеймо), означає не лише зовнішньоторговельні збори, але й податки взагалі. Деяку іншу точку зору має російський дослідник Д. В. Суходоев [6]. Згідно його досліджень, «мит» як основним чином внутрішній податок існував у вигляді проїзного збору, основну функцію податку на торгівлю, в тому числі і зовнішню, несла «тамга».

Про східнонімецьке походження слова «мито» занесене приблизно в V ст. племенами готів говорить й у праці білоруського науковця В. А. Острога. Митом називалося місце, де зупинялися вози та човни. Саме ж слово «мит» в умовах встановлення татаро-монгольського іґа було витіснено тюркським «тамга» – ханський ярлик з печаттю, що підтверджував привілеї феодалів та духовенства, і

супроводжувався однойменним збором. Пізніше тамгою почали називати й торгове мито, сам процес звучав як «тамжить», а місце – «таможней» [5, с.17].

Згідно праці відомого вченого XIX ст. К. М. Лодигенського, згадка про стягнення мита з'являється ще в Руській Правді, але походження воно має більш раннє. Дослідник вважає, що занесене воно до Русі було ще за часів правління Володимира Великого візантійськими та грецькими священниками, система торгових мит яких в той час була більш розвиненою. Їм окрім свого головного призначення – розповсюдження християнства на Русі, доручено було здійснювати нагляд за торговими вагами та мірами. Деякі непрямі факти, вказує науковець, свідчать про ще ранішу згадку про мито – ще в договорі князя Олега з візантійцями: «да творять куплю ино же имъ надобѣ, не платя мыта ни въ чемъ же». Договір засвідчував привілеї надані руським купцям [9, с. 1-2].

Саме простота стягнення мита як непрямого податку за умов становлення товарно-грошових відносин та міжнародних торговельних потоків і зумовила досить ранній період зародження явища та категорії. Зайве свідчення тому – англійське позначення мита словом «custom», що означає «звичай», тобто явище, що давно сформувалося [16, с. 626], чи російське – «пошлина», – те що здавна пішло, повелося [19].

Активний розвиток торгівлі потребував впорядкування митних відносин та систематизації ставок мита. Вказана тенденція створила передумови виникнення інших регулятивних елементів митно-тарифного регулювання, зокрема митного тарифу. Приблизно у III ст. до н.е. в м. Тарифа (протока Гібралтар) був вперше створений та застосований звід ставок мита, котрий отримав назву «тариф». Відсутність розвиненої товарної номенклатури тарифу не дозволяла використати повним чином потенціал вказаного інструменту митно-тарифного регулювання (мито стягується в основному з човна, бочки, чи возу, слабо враховуючи якісні чи вартісні аспекти продукції), проте прецедент систематизації ставок мита створив умови для подальшого його розвитку та вдосконалення (наприклад, Пальмірського митного тарифу 137 р.)

Таблиця 1

**Особливості становлення митно-тарифного регулювання
за різних періодів розвитку світової цивілізації**

Період	Країни лідери міжнародної торгівлі	Характеристика періоду	Роль та значення митно-тарифного регулювання: зародження, розвиток, функціонування
1. Стародавні часи, античність III тис. до н.е. – V ст. н.е.)	Стародавні Єгипет, Вавилон, Фінікія, Греція, Рим.	1. Перехід від первісно-общинного до рабовласницького суспільства; 2. Занепад мінової торгівлі, розвиток товарно-грошових відносин; я центрів торгівлі, ізація влади та поява чних кордонів; іл праці, розвиток торгівлі, інтернаціоналізації о господарства; 5. Зародження та розвиток міжнародної торгівлі.	1.Зародження мита як збору (еквівалентного платежу). Його розвиток до форми податку на внутрішню, а згодом і податку на зовнішню торгівлю, виникнення митного тарифу; 2.Низька продуктивність праці визначала порівняно низький рівень митного оподаткування (мито 1-2% вважалося нормальним, 3-5% було достатньо для певних протекціоністських дій, а ставка в 10% ставала заборонною); 3. Використання мита у якості фіскального інструменту, зародження регулятивної функції.
2. Середньовіччя (V ст. - XV ст.)	Арабські племена, Візантія, середньовічні Італія, Іспанія, Франція та Німеччина	дної Римської імперії. переселення народів; античної цивілізації, зання європейського у; дальнього устрою; ристиянства; іст та розвиток ремесла.	1. Занепад торгівлі, втрата митом особливості податку на зовнішню торгівлю та набуття функції збору, як основної; 2.Реанамация та поширення натуральних форм стягнення мита; 3. Високе фіскальне навантаження феодально децентралізованої державної системи. 4. Виникнення першого прототипу митного союзу – Ганзи.

Продовження таблиці 1

3. Ранній Новий час – XVIII ст.)	Іспанія, Португалія, Голландія, Англія, Німеччина Франція, Російська імперія.	1. Великі географічні відкриття, активний розвиток процесів інтернаціоналізації; 2. Інфляція цін, викликана збільшенням ввозу золота та срібла; 3. Перехід до мануфактурного виробництва, зародження капіталізму; 4. Панування меркантилізму, як головної парадигми періоду; 5. Протекціонізм; 6. Централізація європейських держав, абсолютизм, виникнення державних інститутів.	1. Розвиток торговельних відносин на відкритих територіях та утворених колоніях; 2. Набуття митом ознак податку на зовнішню торгівлю, зникнення внутрішніх мит, як рудиментів Середньовіччя; 3. Відокремлення вартості, що підлягає оподаткуванню від ринкової вартості, зародження митної вартості; 4. Розширення товарного різноманіття, стрімкий розвиток товарних номенклатур митних тарифів; 5. Розвиток системи зовнішньоекономічних пріоритетів національних економік, становлення інституту країни походження.
4. Новий час .XX ст.)	Англія, США, Німеччина, Франція, Росія.	1. Велика французька буржуазна революція – становлення республіканської форми правління; 2. Протистояння фритредерства та протекціонізму; 3. Промислова революція.	1. Набуття митно-тарифним регулюванням регулятивної (протекціоністської) функції, 2. Тарифні війни, поява заборонних тарифів; 3. Політизація митно-тарифного регулювання, набуття політичної функції.
ий час (з 1914 р.)	США, СРСР, Німеччина, Англія, Японія, Китай Франція, Італія, Росія.	1. Перша та Друга світові війни – занепад економіки, промисловості і торгівлі; 2. Поляризація світу: утворення соціалістичного та капіталістичного таборів; 3. Активний розвиток промисловості та міжнародної торгівлі після Другої світ. війни; 4. Розвиток торгово-тарифних відносин в рамках міжнародних організацій; 5. Активний розвиток інтернаціоналізації та інтегративних процесів. 6. Глобалізація економіки і торгівлі.	1. Зниження ставок мита, зменшення фіскального та регулятивного потенціалу митно-тарифного регулювання; 2. Активний розвиток та використання всього спектру складових митно-тарифного регулювання, виникнення фіскальних комплементів митно-тарифного регулювання (ПДВ, ін.); 3. Зародження та розвиток інструментів неопротекціонізму, як компенсаторна зумовленість послаблення регулятивної функції митно-тарифного регулювання в умовах глобальної конкуренції.

Примітка: складено автором за [2; 4; 6; 9; 11; 12-14; 18; 20-25]

Як зараз, так і у Стародавні часи міжнародна торгівля була підґрунтям швидкого економічного розвитку багатьох стародавніх цивілізацій. Бідні і слабкі країни ставали багатими та могутніми внаслідок виваженої торговельної політики, інші навпаки – внаслідок протилежних причин, з висоти свого національного розвитку опускалися на ступінь нижче [10, с. 23].

Центрами торговельних відносин Стародавнього світу стали держави – засновники світової цивілізації – Стародавній Єгипет, Індія, Вавилон, Фінікія, Греція та Рим.

Перші історичні згадки про зовнішньоторговельні зв'язки та митні відносини в Стародавньому світі містяться у пам'ятках VI династії в Єгипті (III тис. до н.е.). В той час Єгиптом були встановлені міцні торговельні відносини з прибережними містами Сирії. За відсутності розвиненого торгового флоту, торгівля провадилася на легких човнах, була виключно прибережною та мала міновий характер [26, с. 38]. Натомість сухопутна торгівля того часу займала центральне місце. Торговельні експедиції враховуючи складність та небезпечність визначених маршрутів об'єднувалися в каравани. На

утримання військової охорони караванів торговці мусили сплачувати певні збори, що носили прообраз майбутніх митних зборів [3, с. 11].

Жага до прибутку дала стимул активному розвитку зовнішньоторговельних відносин шляхом розвитку торгового мореплавства за правління фараонів XXVI династії (VII – VI ст. до н.е.). Саме в цей період відкривається та функціонує так звана «факторія», форпост в Навкратісі. В його межах була утворена та функціонувала митниця, що приносила великі доходи збирачам мита [23, с. 180].

Подальший активний розвиток митних відносин Стародавнього Єгипту відбувався вже в епоху Еллінізму (IV – I ст. до н.е.) Стабільним джерелом доходів в цей час стають митні пости в Пелусії, Александрії та Елефантині. Товари, що ввозилися чи вивозилися обкладалися нерідко високими ставками мита. Існували також внутрішні мита, для стягнення яких створювалися застави на шляхах слідування товарних потоків [21, с.36].

Безперечними лідерами Стародавньої цивілізації прийнято вважати Стародавні Грецію та Рим. Територія Стародавньої Греції з давніх часів (III – II тис. до н. е.) була пристанищем великої кількості невеликих державних утворень (полісів), що активно проводили колонізацію Середземноморського узбережжя. Лише в V – IV століттях до н. е., відбувається централізація грецьких полісів навколо Стародавніх Афін, а пізніше Спарти.

Перемога в греко-перських війнах, утворення Делоського союзу та певна централізація грецьких земель навколо Афін дали поштовх до подальшого розвитку міжнародних торговельних зв'язків. Афіни стають першою морською державою Греції, встановлюються система мір та ваги, вводяться мита, видаються нові розпорядження стосовно ввозу та вивозу, розробляється торгове та морське право. Мита стягуються частково зі складів, частково з ринків. Як за імпортований, так і за експортований товар стягувалося мито 2% [12, с. 57-72].

Розвинена система податків та мит була створена за часів панування Римської республіки. Поступовий занепад землеробства, зростання кількості міського населення та війська, активна завойовницька та марнотратна політика зовнішніх закупівель потребували колосальних державних витрат, що зростали. Митний збір становив одну з найбільш значних статей урядових надходжень. Ставка мита на імпортовані товари становила 2,5%, на предмети розкоші – іноді до 12% – 16%. Вивізне мито, зазвичай, не перевищувало 2,5%. В Стародавньому Римі був поширений акциз. Виникнення останнього пов'язано було з розвитком ринків високорентабельних товарів, на які спостерігався постійний високий попит. Першим акцизом у Римі був акциз на продаж рабів – 4% від вартості, згодом у розмірі 1% він поширився на всі товари.

Варто відмітити роль колоніальної політики Стародавньої Греції та Риму на поширення первісних зачатків цивілізації та митної справи на національних теренах. Первісні митні інститути на території Північного Причорномор'я виникли та існували саме в утворених греками полісах (Тіра, Ольвія, Херсонес, Феодосія, Пантікапей), а першим проявом мита був так званий елліменіон – портовий збір, що стягувався за користування портовою інфраструктурою. Даний збір був аналогом римської портової [4, с. 37]. Цікавим та неоднозначним у доцільності застосування був той факт, що стягнення мита на зовнішньоекономічні операції (імпорт та експорт), зокрема в Ольвії, віддавалося на відкуп впливовим мешканцям полісу [27, с. 204]. Тобто право стягнення мита надавалося приватній особі за певну суму, сплачену в казну, величина ж стягнутого мита над вказаною платою становила прибуток митаря. На нашу думку, за умов недосконалого державного управління та відсутності розвинених механізмів контролю над повнотою нарахування та сплатою митних платежів централізовано, приватна ініціатива сприяла найбільш повному стягненню мита за порівняно низької кількості зловживань.

Початок Великого переселення народів та падіння Західної Римської імперії 476 р. ознаменували перехід до нової історичної епохи у розвитку світової цивілізації – Середньовіччя. Заселення розвинутих Європейських земель переселенцями з нижчим рівнем соціального розвитку призвело до гальмування прогресивного становлення корінної європейської, зокрема й античної, цивілізації та асиміляції. Впав рівень якості та обсягів міжнародної торгівлі: «Простой суровый дикарь не ведал потребностей, вызываемых обыкновенно культурой и цивилизацией, ему чужды были выгоды настойчивого труда, блага все усугубляющей, взаимно связующей народы торговли» [12, с. 114]. Розвиток економічної системи тогочасного суспільства зумовив перехід до нової економічної форми існування – феодалного ладу. Як і античний спосіб виробництва, феодалізм мало чим сприяв виникненню та становленню повноцінного середнього класу, а отже й прогресивному розвитку ринку та торгівлі.

Основним завданням прикордонних митниць раннього Середньовіччя була скоріше наглядова функція – недопущення вивозу зброї ворожим народам та контроль за цінами на окремі групи товарів. Поширення набули ринковий збір, мито за провіз, продаж та супроводження вантажу. Рідше стягувалося також ввізне мито, ставки якого були вже значно вищими, аніж в античний період, що суттєво гальмувало торгівлю. В цей же час занепад товарно-грошових відносин призводить до реанімації натуральних форм стягнення мита. Середньовічні форми мита втрачають ознаки податку на міжнародну торгівлю та повертаються до функціонального рівня збору.

З падінням Стародавнього Риму на світову торговельну арену виходять нові гравці – Візантія, Італія, Іспанія, Франція, Німеччина та арабські народності.

Візантійська торгівля, що базувалася на економічному підґрунті колишнього Риму, стримувалася через різноманітні державні обмеження та монополії. Такою, наприклад, була торгівля шовком. Високі мита, що встановлювалися імператором шкодили міжнародному товарообміну. Відомі випадки, коли торгівцю вигідніше було спалити корабель з товаром, аніж платити мито [28, с. 341].

Тенденція розвитку середньовічних міст сприяла розширенню італійських Амальфі, Венеції, Пізи, Генуї та Флоренції, купці яких зосереджували ключові торговельні потоки Італії, та користувалися привілеями безмитності далеко за її межами. Активна торгівля велася зі слов'янськими народами: Тана (Азов) та Судак були основними складськими містами.

Визначальною складовою розвитку торговельних відносин з XI ст. стає виникнення вільного від мита купецтва окремих міст Німеччини, першим з таких стає купецтво Магдебургу. Вказана тенденція безмитності поширюється і на інші міста. Впливове місце в середньовічній Німеччині займала річкова торгівля, яка суттєво стримувалася великим різноманіттям мит та платежів, що існували у феодально роздробленій державі. Прагнення до становлення вільної торгівлі, як протиположності тиску феодального «фіску» було підтримане Північними містами Німеччини – міста почали формувати більш сприятливі для торгівлі умови, утворивши близько XIV ст. торгово-політичний союз – Ганзу. Остання охопила торговельне мореплавство Північного та Балтійського морів і була зоною пріоритетного торгового та безмитного розвитку Північної Європи фактично до кінця XVI ст. Ганза справила суттєвий вплив на інтеграцію торговельних відносин зокрема й на слов'янських землях. Руські Новгород, Псков, Смоленськ, Полоцьк були активно включені у європейські торговельні відносини.

Відцентрова направленість державного устрою та управління в період Середньовіччя встановлювалася і на землях Київської русі. І якщо ще у IX – X ст. збирання мита (данини) Великим Князем Київським відбувалося централізовано у вигляді так званих повозів (сплати князівськими васалами данини самостійно) та полюддя (особистий об'їзд васалів з метою збору податків), то вже у другій половині XI ст. у феодально роздробленій Русі став панувати принцип «каждый да держит вотчину свою». Закріплений Любичським з'їздом князів 1097 р., він давав право здійснювати індивідуальну митну політику [2, с. 76]. Внаслідок феодальної роздробленості кожне князівство вводило свою систему податків та мит. Дану тенденцію посилює монголо-татарська навала. Фіскальні потреби руських князів та необхідність сплати данини монгольському правителю створюють розгалужену митно-податкову систему залежної Русі. Встановлені мита та податки своєю основою накладалися на товари, та справляли негативний вплив на розвиток торгових відносин. Мито набуває, зазвичай, функції збору або плати, і лише інколи стягується як податок на зовнішню торгівлю. Не зважаючи на те, що розміри мит були незначними – від ¼ до 7% з ціни, широке їх різноманіття та неодноразова сплата окремих (наприклад, мостового), справляла важкий фіскальний ефект. За даними досліджень К. М. Лодигенського, кількість мит та зборів на Русі сягала 40 [9, с. 4]. В загальній системі податків тамга отримала характер торговельного мита, а мит – проїзного збору.

Втрата Руськими землями цілісності визначила їх перехід під владу інших держав. Основна частина земель до 1569 р. належала литовському князівству. В цей час в минуле відходить середньовічна особливість державного ладу – інститут удільного князівства, та відбувається централізація влади навколо столу Великого Князя Литовського та польсько-литовського шляхетства. Митна система оптимізує розміщення власних продуктивних сил шляхом утворення митних округів, закріплення дорожнього примусу (обов'язок пересуватися княжими шляхами) та права складу (обов'язок розміщувати товари у визначеному місці). Формування державних функцій створює постійні державні витрати, фіскальне забезпечення яких покладалося, головним чином, на митні надходження. З метою більш повного справляння мита, відданого, зазвичай, на відкуп, ведеться активна боротьба з контрабандою (об'їздом митних комор) та вводяться встановлені (індикативні) ціни, згідно яких обчислюється мито. Застосування тогочасною митницею мінімальних та встановлених цін було спрямоване на постійне та прогнозоване стягнення мита та виступало, на нашу

думку, первісним проявом митної вартості в сучасному її розумінні. Починається процес відокремлення ринкової вартості від тієї, яка слугує для митних цілей, митно-тарифне регулювання починає набувати вираженої регулятивної функції. Система встановлення обов'язкових цін вводилася в рамках меркантилізму та активно використовувалася, наприклад, у Франції та Англії [13, с. 36].

Оптимізація митної системи відбувається і за Богдана Хмельницького та Гетьманщини. Універсалом від 28 квітня 1654 року оптимізується функціональна складова мита, як податку на зовнішню торгівлю – виникає 2 зовнішні мита «індукта» (ввізне) та «евекта» (вивізне), розмір яких (2%) сприяв побудові системи міжнародної торгівлі Гетьманщини на ліберальних началах [4, с. 164-167]. Тенденція набуття митом функцій податку на зовнішню торгівлю та скасування великого різноманіття внутрішніх мит також підтримувалася Торговим (1653 р.) та Новоторговим (1667 р.) уставами Російської держави.

Перший крок європейця на американському континенті ознаменував прихід нової епохи у розвитку людства – Раннього Нового часу (XVI – XVIII ст.) Але не самі по собі Великі географічні відкриття (далі – ВГВ) слугували великому початку, основна його зумовленість була пов'язана зі зміною економічного устрою суспільства, що активно позбавлялося рудиментів Середньовіччя. Причини, що формували нову економічну систему мали велику різноманітність. ВГВ сприяли притоку золота та срібла до Європи, що спричинило здорові інфляційні процеси. Як наслідок, товарно-грошові відносини отримали додатковий стимул, економіка – «розігрів», а світова торгівля – нових обертів, заснованих на концептуально нових фінансово-економічних началах. Одухотворені золотою лихоманкою економісти та політики стверджують прогресивну для того часу наукову парадигму – меркантилізм. Останній сприяв первісному накопиченню капіталу для зародження та розвитку мануфактурного виробництва та капіталістичних відносин [24, с. 37-38]. Мануфактура витісняє цехове виробництво, виходить на рівень державної ваги та визначально поглиблює міжнародний поділ праці. Разом з тим сформована внутрішньовиробнича політика, обумовлена потребою захисту молодих галузей мануфактурного виробництва відступає від ліберальних начал провадження міжнародної торгівлі та породжує нову стратегію державної торговельної політики – протекціонізм, з розвинутою системою митно-тарифного регулювання. Утворена діалектична єдність «лібералізм – протекціонізм» у всі наступні часи формують державну зовнішньоекономічну політику, а торговельні відносини виводять на новий якісний рівень.

ВГВ закладають матеріальний базис і торговельних відносин. Відкриваються нові ринки та з'являється безліч нових товарів. Протекціоністські тенденції світової економіки в умовах зростаючого товарного різноманіття міжнародних торговельних потоків якісно розвивають новий елемент митно-тарифного регулювання – товарну номенклатуру, як основу розвиненим протекціоністським тарифам централізованих національних економік. Товарній номенклатурі відводиться функція деталізації товарних найменувань з метою диференційованого підходу до встановлення ставок митного тарифу.

Тенденція централізації влади у Європі до XVIII ст. формує цілісні державні структури з розвинутою системою внутрішніх інститутів суспільства та визначеною державною політикою. В умовах відкриття нових територій, активного розвитку набуває колоніалізм та міжколоніальна торгівля, як прояв міжнародної торгівлі. За умови посилення ролі та різноманіття міжнародних торговельних відносин виникає потреба їх визначення та впорядкування. Для останніх цілей виникають та відіграють вирішальну роль міждержавні договори, як юридичні інститути закріплення міжнародних економічних процесів. Уніфікація торговельних відносин, системи мит та пільг міжнародними договорами виокремлює досить важливий аспект міжнародних регулятивних процесів того часу – походження товару. Середньовічне бачення, сформоване примітивними уявленнями, зазвичай не виходило далі розмежування «товар привезений», «товар свого купця» [22, с. 110]. Нові ж конкурентні умови, зокрема пріоритетність товару на національному ринку, важливість двосторонніх відносин та протекціонізм національного виробника, визначили більш диференційований підхід в питанні походження товару, виділивши нову складову митно-тарифного регулювання – інститут країни походження. Так, наприклад, у Франції існувало 2 митних тарифи 1664 та 1667 рр. для торгівлі з Голландією та Англією відповідно [24, с. 163], а в Німеччині принцип походження виділявся в рамках зовнішньоекономічних угод, якими країна надавала пріоритет у торгівлі Туреччині та Руським купцям [13, с. 374].

В період Раннього Нового часу виходять на світову арену Іспанія, Португалія, Голландія та Англія, менш динамічно визначаються торговельні позиції Німеччини та Франції, непересічного значення отримує політика Росії, особливо за правління Петра I. В цей час митна система зі

сформованими інструментами митно-тарифного та нетарифного регулювання виділяється в окрему складову державного механізму та стає однією з ознак національної економіки держави.

Велика Французька буржуазна революція 1789 року, перехід від абсолютизму до республіканської форми правління, стрімкий та неухильний науково-технічний прогрес проклали шлях новій ері розвитку людства – Новому часу. Він стає визначальним для становлення розвинутого виробництва більшості країн Європи і Азії, та характеризується рішучим антагонізмом двох ключових торгово-економічних парадигм – фритредерства і протекціонізму. Послідовними ідеологами ідей вільної торгівлі були Адам Сміт та Давід Рікардо. Їх теорії виникли в умовах практично повного становлення національної промисловості Англії, а тому були об'єктивно прийняті, підтримані та набули широкого застосування в якості доказової бази для подальшого просування ідеї фритредерства. А. Сміт та Д. Рікардо, в цілому, правильно вказали на об'єктивність переходу до умов вільної торгівлі повністю конкурентоздатної англійської промисловості, проте фактично нівелювали той факт, що сама промисловість Англії набула власного самовизначення та становлення за 200 років існування Навігаційного акту 1651 року, котрий визначав умови жорсткого протекціонізму [11, с. 321].

Водночас континентальним європейським країнам, що лише ставали на рейки промислового розвитку, протекціонізм був потрібний як ніколи. Такими, наприклад, були Німеччина, Франція та Росія. З допомогою митного тарифу будують свою фінансову і політичну незалежність у XIX ст. і США, використовуючи головним чином протекціоністську функцію останнього [14, с. 43]. Ідейним апологетом захисту нерозвинутої промисловості та народного господарства, що визначив теоретичні детермінанти протекціонізму та піддав ґрунтовній критиці вчення А. Сміта та Д. Рікардо став Фрідріх Ліст. Ф. Ліст доводить неможливість розвитку національної промисловості в умовах конкуренції без надійного тарифного захисту. Його ідеї були підтримані відомим російським вченим Д. І. Менделєєвим.

Згідно проведеного дослідження бачимо, що в XIX ст. митно-тарифне регулювання виходить на новий рівень свого розвитку, де тариф набуває основною мірою регулятивної (протекціоністської) функції, а мита стягувалися не стільки з фіскальною метою, скільки з метою захисту національного господарства, що переживало етап становлення на початках промислової революції. Як вдало вказує Д. І. Менделєєв, один з розробників протекціоністського тарифу Російської імперії 1891 р., на перший погляд митний тариф, здається «мертвою формулою закону», але «в ній життя дихає зі всіма його проявами, в ній заховані дорогі інтереси» [11, с. 317].

З наближенням XX ст. яскравими виявилися тенденції до побудови практично всіма незалежними державами провідних галузей важкої промисловості, зокрема машинобудування та військово-промислового комплексу. Промислові системи країн практично повністю замикаються тарифним захистом. З досягненням апогею регулятивної функції митно-тарифного регулювання, митні відносини політизуються та набувають нової спрямованості – предметом зовнішньоекономічної політики держави стає вже не побудова ефективної власної регулятивної системи, а знищення митної системи конкурента та оволодіння його ринком. Як наслідок, виникає жорстка боротьба розвинених країн за ринки збуту (зокрема на Півдні та Сході). Напередодні I світової війни дана тенденція набирає широкого розмаху, ще більше ускладнюючи міждержавні відносини.

Перехід від Нового до Новітнього періоду економічного розвитку, умовно розділяється подіями Першої світової війни. Перші дії в сфері митно-тарифних відносин цього часу були направлені на поживавлення міжнародних торговельних процесів і здійснювалися під егідою Ліги Націй в рамках женевських конференцій 1923 та 1928 рр. За їх підсумками заборонялося застосовувати митні формальності покликані маскувати митний тариф або ліцензування. Немаловажну роль на процеси стабілізації міжнародних економічних процесів справила створена у 1921 році Постійна палата міжнародного правосуддя в Гаазі. Їй належить одне з перших визначень ознак митного союзу [29, с. 20].

Переломним у розвитку людства стає період після Другої світової війни. Він визначається стрімкою поляризацією світової економіки з яскравим вираженням двох світових систем господарства – капіталістичної та соціалістичної. В той же час, терпить краху світова колоніальна система, утворюється велика кількість молодих економік, що активно включаються в міжнародні торговельні відносини.

Міжнародний поділ праці, зумовлений поглибленням світогосподарських відносин, приводить до стрімкої інтернаціоналізації товарно-виробничих потоків та економічної інтеграції окремих світових економік. Утворюється ряд інтеграційних угруповань, які хоч і декларували різноманітні напрями та мету взаємодії, але наріжним каменем інтегративних ініціатив практично у всіх випадках

виступала лібералізація умов взаємної торгівлі. Найбільш яскравим прикладом була Європейська економічна спільнота, яка стала митним союзом європейських держав та одним із «стовпів» сучасного ЄС.

В післявоєнний час посилюються позиції ФРН, Японії, Італії та Канади, зменшується частки США, Великобританії, Франції та країн, що розвиваються в світовому експорті. В зовнішньоекономічній політиці відбувається відхід від протекціонізму та становлення ліберальних торгово-тарифних відносин. На перший план виходить митно-тарифний інструментарій регулювання зовнішньої торгівлі. В цей же період (з 1947 по 1967 р.) відбувається шість раундів багатосторонніх торговельних переговорів між країнами-членами Генеральної угоди з тарифів та торгівлі (ГАТТ), які були присвячені обговоренню питань зниження митних тарифів. Преференційні митно-тарифні заходи почали широко застосовуватися і в межах інтеграційних угруповань, що динамічно розвиваються – СЕС, АСЕАН, РЕВ [30, с. 28].

Тенденція до послаблення ролі митно-тарифної складової в системі зовнішньоторговельних відносин привела з одного боку до зниження бар'єрів для вільної торгівлі, з іншого – до втрати фіскальної складової наповнення державних бюджетів та регулятивно-захисного впливу митного тарифу. Останні два фактори, зважаючи на загрози для економіки «ввімкнули» захисний її механізм: економічна система компенсує фіскальну складову мита створенням додаткових податків (зокрема податку на додану вартість), а регулятивну – виробленням нових, не завжди ринкових, складових захисту національного ринку (неопротекціонізму). Неопротекціоністські інструменти захисту хоча й суперечить нормам та правилам міжнародної торгівлі визначеним СОТ, проте використовуються багатьма розвиненими країнами. Неопротекціонізм є особливо небезпечним для країнами зі слабкою або перехідною економікою. До числа останніх відноситься і Україна.

Значно відрізнявся від політик розвинутих країн характер митної політики СРСР. Період становлення радянської держави визначався різким перекосом функціональної спрямованості митної системи. В умовах державної монополії на зовнішню торгівлю й тотального дефіциту домінуючою стає правоохоронна функція митниці і боротьба з контрабандою. Позитивні зрушення намітилися лише з 50-х років – митний тариф диверсифікувався, хоча і мав однобічний характер і визначав співробітництво в рамках країн соцтабору. Тільки в 1989 р, після скасування державної монополії на зовнішню торгівлю і зростання кількості учасників зовнішньоторговельних відносин, митно-тарифна політика починає набувати регулятивної функції [31].

Проведене дослідження свідчить про тривалий характер розвитку митно-тарифного регулювання. Поява кожної його складової була наслідком певних історико-економічних змін, безперервно пов'язаних з процесом інтернаціоналізації світової економіки. Повного ж регулятивного ефекту митно-тарифне регулювання досягає лише в нерозривному поєднанні компонентів, що утворюють його сучасний механізм (табл. 2).

Таблиця 2

Гене́за складових митно-тарифного регулювання

Складові митно-тарифного регулювання	Приблизний період виникнення (зародження)	Передумови появи та розвитку
Мито	III-I тис. до н.е.	1. Розвиток товарно-грошових відносин і торгівлі; 2. Міжнародний поділ праці і становлення міжнародної торгівлі; 3. Централізація влади і виникнення державних утворень.
Митний тариф	III ст. до н.е.	1. Необхідність впорядкування митних відносин за умов посиленого розвитку й поглиблення рівня міжнародної торгівлі; 2. Систематизація ставок мита, закріплення стягнення мита законодавчо.
Митна вартість	XVI-XVII ст.	1. Централізація держави та виникнення її сталих функцій; 2. Утворення централізованих фондів державного накопичення – державних бюджетів; 3. Планування державних надходжень та потреба у стабільному наповненні державної казни.

Продовження таблиці 2

Товарна номенклатура	XVII ст.	1. Необхідність захисту вітчизняного ринку, зародження протекціоністських тенденцій світової торгівлі; 2. Потреба в деталізації товарної номенклатури, визначена тенденціями протекціонізму; 3. Розширення товарного різноманіття світових торгових потоків; 4. Інтернаціоналізація світових торговельних відносин.
Країна походження	XVIII ст.	1. Виникнення міждержавних торгових домовленостей, укладання міжнародних торгових договорів; 2. Утворення первісних інтеграційних союзів зі спільною митною політикою відносно третіх країн; 3. Надання преференцій відносно пріоритетних груп товарів чи характеру зовнішньоторговельних зв'язків.

Примітка: складено автором

Висновки. Проведене дослідження свідчить про тривалий еволюційно-поступальний характер розвитку митно-тарифного регулювання у світі. Поява кожної його складової була наслідком певних історико-економічних змін в структурі соціально-економічної формації і визначалася конкретними завданнями в площині впливу на процеси зовнішньоторговельних відносин. Сучасні тенденції, визначені характером світогосподарського розвитку, свідчать про поступове зменшення регулятивно-фіскальної складової митно-тарифного механізму. Йому у доповнення приходять нові - нетарифні (неопротекціоністські) елементи торговельного захисту. Останні представляють приховану загрозу для національної економіки, що вимагає особливого їх врахування при формуванні митної політики і в рамках визначення перспективних напрямків системних досліджень.

Література

1. Митниця України: кроки становлення та поступу / [К. Є. Гальський та ін.]. – О. : Пласке, 2009. – 516 с.
2. Гребельник О. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності: Підручник / О. П. Гребельник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 696 с.
3. Дубініна А. А. Митна справа. / А. А. Дубініна, С. В. Сорокіна, О. І. Зельніченко. – К. : ЦУЛ, 2010. – 320 с.
4. Історія митної діяльності: Україна в європейському контексті / [К. М. Колесников та ін.; за ред. В. В. Ченцова]; Держ. мит. служба України, Держ. НДІ мит. справи. – О. : Пласке, 2010. – 541 с.
5. Острога В. А. История таможенного дела и таможенного права Беларуси / В. А. Острога. – Минск : ООО «БИП-С Плюс», 2005. – 193 с.
6. Суходоев Д. В. История таможенного дела и таможенной политики России / Д. В. Суходоев, А. С. Котихина. – Нижний Новгород : Нижненовгородский госуниверситет, 2010. – 76 с.
7. Чорний В. Б. Україна і митна справа: історичний нарис / В. Б. Чорний. – К. : Комп'ютерно-видавничий, інформаційний центр «КВЦ», 2000. – 349 с.
8. Витте С. Ю. По поводу национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист / С. Ю. Витте // Сборник «Фридрих Лист, Граф С. Ю. Витте, Д. И. Менделеев». – М. : «Европа», 2005. – С. 258–304.
9. Лодыженский К. Н. История русского таможенного тарифа / К. Н. Лодыженский. – С.-Петербург : Типография В.С. Балашева, 1886. – 393 с.
10. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Сочинение д-ра Фридриха Листа, 1891 г. // Сборник «Фридрих Лист, Граф С. Ю. Витте, Д. И. Менделеев». – М. : «Европа», 2005. – С. 23–259.
11. Менделеев Д. И. Толковый тариф, или Исследование о развитии промышленности России и связи ее с общим таможенным тарифом 1891 года / Д. И. Менделеев // Сборник «Фридрих Лист, Граф С. Ю. Витте, Д. И. Менделеев». – М. : «Европа», 2005. – С. 307–364.
12. Бэр А. История всемирной торговли Ч.1 / А. Бэр. – М. : 1876. – 236 с.
13. Бэр А. История всемирной торговли Ч.2 / А. Бэр. – М. : 1876. – 430 с.
14. Бэр А. История всемирной торговли Ч.3 / А. Бэр. – М. : 1876. – 327 с.
15. Рикардо Д. Сочинения. В 3-х т. : [Пер. с англ.] – М. : Госполитиздат, 1955. – Т.1: Начала политической экономии и налогового обложения. – 360 с.
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
17. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – М. : «Статут», 2002. – 555 с.
18. Столична митниця. Віхи історії. – К. : «ЛАТ&К», 2007. – 222 с.
19. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. Даль. – М. – Т.3. – 2006. – 572 с.

20. Восканян В. Новоторговый устав и договор с Армянской торговой кампанией в 1667 г. / В. Восканян // Известия Академии наук Армянской ССР. – 1947. – №6. – С. 29–43.
21. Всемирная история: энциклопедия в 10-ти т. / Ред. А. Белявский, Л. Лазаревич, А. Монгайт. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1956 г. – Т.2. – 1956. – 900 с.
22. Дживелегов А. К. Торговля на Западе в Средние века / А. К. Дживелегов – СПб., 1904. – 223 с.
23. Дюрант В. Жизнь Греции / В. Дюрант. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1997. – 704 с.
24. Кёнигсбергер Г. Г. Европа раннего Нового времени, 1500 – 1789 / Г. Г. Кёнигсбергер. – М. : «Весь Мир», 2006. – 320 с
25. Кисловский Ю. Г. История таможенного дела и таможенной политики России / Кисловский Ю. Г. – М : РУСИНА-ПРЕСС, 2004. – 592с.
26. Авдиев В. И. Военная история древнего Египта / В. И. Авдиев – М. : Издательство «Советская наука», 1948. – Т. 1: Возникновение и развитие завоевательной политики до эпохи крупных войн XVI – XV вв. до н.э. – 1948. – 240 с.
27. Войтов С. Г. Становлення митної справи в період античної цивілізації Причорномор'я та Київської Русі / С. Г. Войтов // Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2010. – № 2 (2). – 221 с.
28. Успенский Ф. И. История Византийской империи / Ф. И. Успенский [Сост. Т. В. Мальчикова]. – М. : Мысль, 1996. – 827 с.
29. Перепьолкін С. М. Міжнародно-правові аспекти митного співробітництва європейських держав: [монографія] / С. М. Перепьолкін. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2008. – 141 с.
30. Циганкова Т. М. Міжнародна торгівля: Навч. посібник. / Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. – К. : КНЕУ, 2001. – 488 с.
31. Трансформація митно-тарифного регулювання України в умовах інтернаціоналізації національної економіки: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / Войтов Сергій Геннадійович. – НАН України, Ін-т світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2014. – 242 с.